

Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ondokuz Mayıs University Review of the Faculty of Divinity

e-ISSN: 2587-1854 OMUIFD, December 2022, 53: 509-532

Descartes'ta Tanrı Fikri ve Tanrı'nın Varlığı

The Idea of God and the Existence of God in Descartes

Doç. Dr. Fatih ÖZGÖKMAN¹

¹İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Çanakkale
•fatihozgokman@comu.edu.tr• ORCID > 0000-0002-6644-7177

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 13 Eylül / September 2022

Kabul Tarihi / Accepted: 02 Aralık / December 2022

Yıl / Year: 2022 | **Sayı - Issue:** 53 | **Sayfa / Pages:** 509-532

Atıf/Cite as: Özgökman, F. "Descartes'ta Tanrı Fikri ve Tanrı'nın Varlığı"
Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 53, Aralık 2022: 509-532.

DESCARTES'TA TANRI FİKRİ VE TANRI'NIN VARLIĞI

ÖZ:

III. Meditasyonda, Descartes, zihinde bulduğumuz Tanrı fikrini zihin dışındaki bir Tanrı'nın varlığına kanıt olarak ortaya koyar. Ona göre zihnimizde aşkın, her şeyin yaratıcısı, sonsuz bir töz olarak nitelediğimiz Tanrı'nın bir fikri vardır ve böyle bir varlık fikri bizim sonlu doğamızın eseri olamaz. Ancak sonradan olan hiçbir şey kendi kendine meydana gelemez ve bir şeyin nedeninin, sonucundan daha çok gerçekliğe sahip olması gerekir. O halde zihnimizde bulduğumuz Tanrı fikrinin nedeni ancak Tanrı'nın varlığı olmalıdır. Sonuç olarak bu argüman insan zihninde niçin kendisinden aşkın, her şeyin yaratıcısı ve sonsuz bir varlık olarak düşünülen bir Tanrı fikrinin bulunduğu yine insan zihninin bir cevabı olarak görülmeye layıktır. Makale zihnimizdeki Tanrı fikrinin Tanrı'nın varlığına nasıl kanıt olarak kullanılabileceğini tartışmakta ve bu argümanın kozmolojik kanıt türünde görülebileceğini iddia etmektedir.

Anahtar Kavramlar: Tanrı, Fikir, Sonsuz, Neden-Sonuç.

THE IDEA OF GOD AND THE EXISTENCE OF GOD IN DESCARTES

ABSTRACT

In III. Meditation, Descartes presents the idea of God that we find in our minds as evidence for the existence of a God outside the mind. According to him, there is an idea of God in our minds, which we describe as transcendent, the creator of everything, an infinite substance, and the idea of such a being cannot root in our finite nature. But nothing that happens afterward can happen by itself, and the cause of a thing must have more reality than its effect. Therefore, the reason for the idea of God that we find in our minds must only be the existence of God. Consequently, this argument deserves to be seen as an answer to the human mind's answer to why there is an idea of God, who is transcendent, the creator of all things, and an infinite being. The article discusses how the idea of God in our mind can be used as evidence for the existence of God and claims that this argument can be seen in the type of cosmological evidence.

Keywords: God, Idea, Infinite, Cause-Effect.

GİRİŞ

Rene Descartes modern felsefenin kurucusu olarak kabul edilir ve yine O'nun başlattığı felsefe, rasyonalizm akımı olarak adlandırılır. Bunun nedeni O'nun orta çağdaki vahye dayalı Hıristiyan düşüncesinden ayrılarak felsefede ve özellikle metafizikte akli tek yetkili olarak görmesi sayılır. Bir rasyonalist olarak Descartes Tanrı'nın varlığını vahiyden bağımsız olarak insan aklının kendi başına bilebileceğini kabul etmekle kalmaz, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak üzere tamamen rasyonel argümanlar ortaya koyar. Metafizik üzerine yazdığı “İlk Felsefe üzerine Meditasyonlar” adlı eserinde Descartes bize Tanrı'nın varlığına dair üç argüman sunar. Bu argümanların ilk ikisi III. Meditasyonda bulunur ve sonuncusu ise V. Meditasyonda bulunan ontolojik kanıttır.

III. Meditasyonda bulunan birinci argüman ile Descartes, insanın zihninde hazır bulunduğu Tanrı fikrinden hareketle onun nedeni olarak Tanrı'nın varlığını çıkarır. Peki ama Tanrı fikri, Tanrı'nın varlığını kanıtlar mı? Johann de Kater (Caterus), Marin Mersenne, Thomas Hobbes ve Pierre Gassendi gibi isimler ise genel olarak Tanrı'ya dair bir algımız ve dolayısıyla ona uygun bir fikrimiz olmayacağından ve var olan Tanrı fikrimizin de insan uydurması olması ve diğer insanlardan öğrenilmesinden dolayı Tanrı'nın varlığını kanıtlanmaya yetmeyeceği itirazını getirmişler, Descartes da bu itirazlara karşı olarak Tanrı fikrinin insan uydurması olmayacağını göstermeye çalışarak böyle bir fikrin bizde doğuştan bulunduğunu ve nedeninin ise ancak Tanrı olabileceği cevabını vermiştir. Bu doğrultuda makale insan zihnindeki Tanrı fikrinin Tanrı'nın varlığına nasıl kanıt olarak kullanılabileceğini konu edinmektedir.

Makale, söz konusu argümanı öncelikle Descartes'in III. Meditasyonda ve benzeri eserlerinde ileri sürdüğü şekliyle ortaya koymakta, daha sonra ise çağdaşı düşünürler tarafından kanıtla yapılan itirazlar ve Descartes'in onlara verdiği cevapları, günümüzdeki yorumları ile tartışmayı amaçlamakta ve Tanrı fikrinden hareketle Tanrı'nın varlığının çıkarılmasının kozmolojik kanıt olarak görülebileceğini ileri sürmektedir.

1. III. MEDİTASYONUN BİRİNCİ ARGÜMANI

Descartes, III. Meditasyonu tamamen kendi zihninde bulunduğu Tanrı fikrinin nereden geldiğini incelemeye ayırır ve onun bu doğrultudaki düşünceleri Tanrı'nın varlığıyla ilgili birinci argümanını oluşturur:

Tanrı adıyla, benim kendimin ve başka her şeyin (eğer varsa) kendisi tarafından yaratıldığı sonsuz, aşkın, son derece üstün bir akıl ve son derece güçlü bir tözü anlıyorum. Fakat kesinlikle, tüm bu nitelikler öyle ki onları daha dikkatlice inceledikçe sadece benden kaynaklanabilecekleri daha az mümkün görünüyor.

Ve öyleyse şimdiye kadar tüm bu söylenenlerden zorunlu olarak, Tanrı'nın var olduğu sonucunu çıkarmam gerekir.^[1]

Descartes burada Tanrı'nın varlığını doğrudan Tanrı fikrinin nedeninin insan doğası olamayacağı gerekçesine dayandırmakla birlikte yine III. Meditasyonda ve *Felsefenin İlkeleri*'nde argümana iki öncül daha ekler. “Çünkü doğal ışığımız sayesinde çok iyi bilinir ki, sadece yokluk hiçbir şeyi meydana getiremez fakat dahası daha mükemmel olan, daha az mükemmel olan etkin ve toplam neden tarafından meydana getirilmez.”^[2] Buna göre Descartes'ın Tanrı'nın varlığına dair birinci argümanı şu şekilde ifade edilebilir:

1. Bende bir Tanrı fikri var
2. Tanrı fikri her şeyin yaratıcısı, aşkın, sonsuz, en üstün akıl ve en üstün bir güce sahip bir tözü ifade eder
3. Tanrı fikri benden kaynaklanan yani benim uydurduğum bir fikir olamaz
4. O halde Tanrı fikrinin bir nedeni var olmalıdır
5. Çünkü sonradan olan hiçbir şey yoktan meydana gelemez
6. Nedenler sonuçları kadar veya onlardan daha çok gerçeklik içermelidir
7. O halde Tanrı fikrinin nedeni Tanrı'nın varlığı olmalıdır
8. O halde Tanrı vardır

Bu argüman, kısaca Tanrı fikrinden, gerçeklikteki Tanrı'nın varlığını çıkarmaktadır. Fakat sadece Tanrı fikrinden hareketle Tanrı'nın var olduğu sonucuna ulaşmak yeterince ikna edici görünmeyebilir. Diğer bir deyişle Tanrı fikrinin neden Tanrı'nın varlığını gerektirdiğine dair birtakım gerekçelerin sunulması gereklidir. Bu nedenle Descartes, ilk önce Tanrı fikrinden ne anladığını ortaya koyar ve buna göre Tanrı fikrinin insan eseri bir fikir olmadığını ileri sürer. Argümanın bundan sonraki merhalesi ise Tanrı fikrinin eğer insan eseri değilse bir nedeninin var olması gerektiğinin kanıtlanmasıdır. Çünkü Descartes'a göre sonradan olan hiçbir şey hiç yoktan meydana gelemez. Sonradan olan bir şeyin yoktan meydana gelebilmesi, varlığı bulunmayan bir nedenin varlığı olan bir sonuca yol açabileceğini düşünmek gibidir. Dahası insan zihni neden ile sonuç arasında ontolojik bakımdan en azından bir denklik bulunmasını ister. Diğer bir deyişle insan zihni

[1] Rene Descartes, *Meditations on First Philosophy with Selections from the Objections and Replies*, çev. Michael Moriarty (Oxford: Oxford University Press, 2008), 32.

[2] Rene Descartes, *The Principles of Philosophy*, çev. V. R. Miller ve R. P. Miller (Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1982), 10.

sonuçların nedenlerinden daha çok gerçekliğe sahip olmasını kabul etmez. Çünkü nedenler de sonuçları kadar veya onlardan çok gerçeklik bulundurmalıdır ki, sonuçlarına bir gerçeklik verebilsin. Değilse sonucun kendi gerçekliğini nereden aldığı açıklanamaz. Descartes bundan hareketle Tanrı fikrinin de kendisi kadar veya ondan daha gerçek bir nedeninin bulunması gerektiği anlamını çıkarır. Buna göre argümanın üç öncül üzerine dayalı olduğu ortaya çıkar. Birincisi Tanrı fikrinin var olduğu, ikincisi Tanrı fikrinin insan eseri olmadığı ve üçüncüsü Tanrı fikrinin kendisi kadar veya daha gerçek bir nedeninin bulunması gerektiği öncülleridir. Sonuç olarak argüman bu öncüllerden hareketle Tanrı'nın var olduğunu çıkarır.

2. BENDE BİR TANRI FİKRİ VAR

Descartes genel olarak varlıkları “dünya, gökyüzü, yıldızlar ve duyularıyla farkında olduğu her şey” ve “bu şeylerin zihnime verili olan fikirleri veya düşünceleri” olarak ikiye ayırır. Ona göre duyularıyla algıladığı şeylerden şüphe etmek mümkün olduğu halde zihniyle düşündüklerinin kendisinde var olduğu inkâr edilemez.^[3] Bununla birlikte duygular ve istekler gibi insan zihninde bulunan her şey genel anlamda fikir olarak adlandırılabilirse de zihindeki şeyler kategorilere ayrıldığında “düşüncelerinden bazıları, şeylerin belli ki simgeleridir ve sadece bunlara doğru olarak ‘fikir’ adı verilir. Örneğin bir insan varlığı veya bir ateş püsküren canavar veya gökler veya bir melek veya Tanrı hakkında düşündüğümdeki gibi.”^[4] Buna göre Descartes tarafından fikir ile kastedilen şey, duyularımıza verili olup olmadıklarına bakılmaksızın kendileri hakkında yine kendileri aracılığıyla düşünebildiğimiz zihinsel bir varlık türüdür. Örneğin ateş püsküren canavar, melek veya Tanrı’yı hiçbir zaman duysal olarak görmemiş ve gökyüzünü ise her an görmüyor olsak da onları her ne zaman düşünürsek zihnimizdeki var oluşlarını bir düşünce veya fikir olarak adlandırırız.

Descartes, zihinde bulunduğu fikirlerin üç farklı kaynağı olduğunu ileri sürer. Çünkü “bu fikirlerinden bazıları, bana doğuştan, diğerleri dışarıdan ve bir kısmı da benim tarafımdan uydurulmuş görünür.”^[5] Bununla birlikte Descartes tüm bu fikirlerin hepsinin dışarıdan ya da doğuştan ya da kendi uydurmaları olup olmadığını araştırmayı gerekli bulur. Ona göre bazı fikirlerin zihninde kendi iradesiyle ortaya çıkmadığı açıktır. Bu durum söz konusu fikirlerin kendisi dışından geldiğine bir kanıt sayılabilir. Fakat uykuda da ortaya çıkıyor olması bu fikirlerin zihnin dışından gelmeyeceklerini gösterir ve bundan hareketle Descartes bu fikirlerin zihnin dışından gelseler de geldikleri şeylere benzer olmalarının zorunlu olmadığı anlamını çıkarır. Buna örnek olarak Descartes kendi zihnindeki iki güneş fikrini verir. Birincisi, duyularından gelen güneş fikridir ki kesinlikle dıştan gelen fikirler

[3] Descartes, *Meditations*, 25.

[4] Descartes, *Meditations*, 26.

[5] Descartes, *Meditations*, 27.

kategorisine ait olması gerekir. Bu fikir, güneşi oldukça küçük bir gök cismi olarak tasavvur eder. Diğer güneş fikri ise başka astronomik düşüncelerden yani kısmen doğuştan gelen bazı fikirlerden doğar ve kısmen benim tarafımdan uydurulmuştur. Bu fikir ise güneşi gördüğünden çok daha büyük bir gök cismi olarak tasavvur eder. Fakat her iki fikir de duyularla verilen güneşe benzemez. Dolayısıyla bu durum güneşten duyular yoluyla gelen güneş fikrinin zihin dışındaki güneşe benzer olmadığına kanıt sayılır. [6] Bunun anlamı kısaca güneş fikrinin güneş duyumundan tamamen farklı olmakla birlikte dışarıdan gelen bir güneş fikri kadar bizim tarafımızdan başka fikirlerden uydurulabilen bir güneş fikrinin de var olduğudur.

Fikirlerin kaynağına dair araştırmasının bir diğer merhalesinde Descartes başka insanlara, hayvanlara veya meleklerle dair fikirlerini ele alır ve uydurulup uydurulamayacaklarını inceler. Ona göre bu fikirler de kendisi, cisimler ve Tanrı hakkındaki fikirlerinden türetilir. Örneğin melek fikri insanın kendisi ve Tanrı fikrinin birleştirilmesiyle uydurulabilir. Bu ise melekler hiç var olmamış olsalar bile onların başka fikirlerden uydurulmasının mümkün olduğunu gösterir ve bu durum diğer insanlar ve hayvanların fikirleri için de geçerlidir.[7] Bu nedenle insanın kendi varlığı, cisimler ve Tanrı hakkındaki fikirlerinin de başka fikirlere dayanıp dayanmadığının gösterilmesi gereklidir.

Descartes cisimlerle ilgili fikirlerini incelediğinde kendisinden hareketle türetilmeyecek hiçbir fikir bulamaz. Örneğin cisimlerin töz olarak düşünülmesi, insanın kendisini töz olarak düşünmesinden çıkarılabilir. Yine cisimler hakkındaki zaman ve sayı gibi fikirler de insanın kendisini zamanda var olarak düşünmesinden ve doğuştan getirdiği sayı fikirlerinden ödünç alınabilir. Yer kaplama, şekil ve hareket fikirleri ise her ne kadar insanın kendisinden kaynaklanmıyor olsalar da töz fikrinin içeriğine dair fikirler olarak çıkarılabilirler. Tanrı fikrine gelince bir tek o insan zihninde başka fikirlerden türetilmeyecek yani uydurulamayacak bir fikir olarak görünür. Çünkü “Tanrı adıyla, benim kendimin ve başka her şeyin (eğer varsa) kendisi tarafından yaratıldığı sonsuz, aşkın, son derece üstün bir akıl ve son derece güçlü bir töz” anlaşılır.[8] Ona göre Tanrı fikrine dahil olduğu düşünülen bu fikirlerin hiçbirisi, eğer dikkatlice incelenirse, insanın kendi zihninden kaynaklanabilecek nitelikler olarak görülemez. Bunun dışında Tanrı fikrine ne bir şey eklenebilir ne ondan bir şey de çıkarılabilir. “O halde bu fikir bende doğuştan gelmiş olmalıdır.”[9]

[6] Descartes, *Meditations*, 28.

[7] Descartes, *Meditations*, 31.

[8] Descartes, *Meditations*, 32.

[9] Descartes, *Meditations*, 37.

Doğası bakımından ise Descartes bütün “fikirleri düşüncenin pür çeşitli değişiklikleri”^[10] olarak görür, “fikirlerde düşündüğü gerçekliği sırf nesnel” olarak adlandırır ve “bu nesnel varoluş tarzının, doğalarından dolayı fikirlere ait” olduğunu söyler.^[11] Peki ama fikirlerin nesnel gerçekliği nedir? “Bir fikrin nesnel gerçekliğinin, fikri bir resim veya görüntü gibi yapan ve böylece fikrin ifade ettiği şeyi aracısız bir şekilde zihnin önüne gelmesini sağlayan şey olduğu” düşünülebilir. Buna göre nesnel gerçeklik, bir fikri belirli bir şeyin fikri haline getiren özelliktir.^[12] Yani fikirler insan zihninin tezahürleri olarak birbirinden farklı değildir ve bu bakımdan zihnin kendi doğasının ürünleri olarak kabul edilebilirler. Fakat bir fikir, bir şeyin fikri olması veya temsil ettiği şey bakımından diğer bir fikirden ayrılır ve bu nedenle zihindeki nesnel gerçeklikleri arasında da farklılıklar doğar. Örneğin tözleri temsil eden fikirler, sıfat ve ilinekleri temsil eden fikirlere göre daha çok nesnel gerçeklik içerirler. Bu doğrultuda Descartes Tanrı fikrinin diğer fikirlerden daha çok nesnel gerçeklik içerdiğini ileri sürer: “en yüce, ezeli, sonsuz, her şeyi bilen, her şeye gücü yeten ve kendisi dışında var olan her şeyin yaratıcısı bir Tanrı’yı düşündüğüm fikir, kendinde, sonlu tözleri temsil edenlerden daha çok nesnel gerçekliğe sahiptir kesinlikle.”^[13] Bu da Descartes’ın fikirler arasında dereceli bir gerçeklik bulunduğuna inandığını gösterir. Çünkü bazı fikirlerin diğerlerinden daha çok nesnel gerçekliğe sahip olmasının nedeni, bu fikirlerin nesnelinin nasıl düşünüldüğüyle ilgilidir. Örneğin töz kendi başına var olan bir şeyi, sıfat ise ancak bir töz sayesinde var olabilen şeyi ifade eder. Dahası Tanrı da kendisi dışındaki her şeyin yaratıcısı olarak düşünülür. Bu nedenle Descartes töz ve Tanrı fikirlerini kendilerine karşılık geldikleri şeyler açısından diğerlerinden daha çok nesnel gerçekliğe sahip olarak düşünür. Fakat bir fikrin zihinde daha çok nesnel gerçekliğe sahip olduğunu nasıl anlamak gerekir? Descartes bir başka eserinde nesnel gerçekliği açıklarken “fikirlerimizin nesnelinde olduğu gibi var olarak algıladığımız her şeyin, fikirlerin kendilerinde nesnel olarak var” olduğunu söyler.^[14] Buna göre bir fikrin nesnel gerçekliğinin diğerinden daha büyük olması şu şekilde açıklanabilir: Eğer bir şey diğer bir şeyden daha çok mükemmel ise birincisinin fikrinin de ikincisinin fikrinden daha çok nesnel olarak mükemmel olduğu kabul edilebilir. Öyle ki bir şey diğerinden büyük ise birincisinin fikri de ikincisinin fikrinden nesnel olarak daha büyük olmalıdır.^[15] Bu yorum doğru kabul edilirse Tanrı'nın varlığının kendisi dışındaki şeylerin yaratıcısı olduğu için Tanrı fikrinin de nesnel olarak diğer şeylerin fikirlerinden daha çok nesnel gerçek olduğu düşünülebilir.

[10] Descartes, *Meditations*, 29.

[11] Descartes, *Meditations*, 30.

[12] Steven Nadler, “The Doctrine of Ideas”, *The Blackwell Guide to Descartes' Meditations*, ed. Stephen Gaukroger (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 91.

[13] Descartes, *Meditations*, 29.

[14] Elizabeth S. Haldane ve G. R. T. Ross, “Arguments Demonstrating The Existence of God and The Distinction Between Soul and Body, Drawn up Geometrical Fashion”, *The Philosophical Works of Descartes* (Cambridge: Cambridge University Press, 1912), 2/53.

[15] Anthony Kenny, *Descartes* (New York: Random House, 1968), 132.

Çünkü Descartes fikrin nesnesinin doğasına ait özelliklerin fikirde fikrin doğasına uygun olarak var olduğunu söyler.

Fikirlere dair diğer bir özellik ise açık ve seçiklidir ve buna bağlı olarak doğruluk ve yanlışlıktır. Descartes'a göre ilk olarak insanın kendisine dair bilgisi açık ve seçik bir bilgi olarak nitelendirilir. Çünkü insanın kendi varlığını bilmesi kendisinin açık ve seçik bir algısına dayanır. Bu nedenle Descartes kendisi hakkındaki bu bilgiyi en doğru bilgi olarak kabul eder ve dahası açık ve seçik olmayı doğruluk için genel bir kriter haline getirir.^[16] Bu amaçla “açıklık ile uyanık bir zihne açık ve verili olan algıyı” ve seçiklik ile de “açık olmakla birlikte tüm diğer şeylerden ayırt edilen algıyı” kastettiğini söyler. Örneğin bir insan bir nesneyi gördüğünde veya büyük bir acı hissettiğinde görülen nesne veya acı onun için açık bir algıdır. Fakat insan bu acının kökeni konusunda yanlış içinde olabileceği için henüz seçik sayılmaz. O halde bir acı algısı, ancak kökeni konusunda da tam olarak ayrıştırılabildiğinde seçik bir bilgi sayılmaya hak kazanır.^[17] Bununla birlikte açıklık ve seçiklik sadece dış veya iç duyumun nesnelere ait değildir, dahası insanın zihnine verili olan fikirler için de geçerlidir. Çünkü bir fikir de insanın zihni tarafından düşünüldüğünde açık ve ayrıştırılabildiğinde de seçik olarak nitelendirilebilir.

Bir fikrin açıklığı ile onun kendisini insan zihnine sunmasındaki özelliği anlaşılabilir. Buna göre bir fikir, insan zihninin dikkatine kendisini etkileyici ve güçlü bir tarzda sunması bakımından açık olur. Açık bir fikrin seçikliği ise kendisini diğer fikirlerden ayırt eden bir tarzda sunup sunmaması ile ilişkilidir. Öyle ki zihnin bir fikri diğer bir fikirden ayırt edip edememesi fikrin kendi içeriğinin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Dolayısıyla seçik bir fikir, belirli yani sınırları çizili bağımsız bir fikirdir.^[18] Bu açıdan her fikir açık ve seçik olmayabilir. Örneğin soğuk ve sıcaklık fikirleri hem kapalı hem de belirsizdir. Çünkü soğuk fikri, sıcaklığın yokluğu mudur değil midir ya da bunun aksine sıcaklık fikri soğukun yokluğu mudur değil midir karar verilemez. Her iki fikir de aslında var olmayan bir şeyi ifade ettiği için Descartes'a göre yanlış bir fikir olarak görülebilir.^[19]

Tanrı fikrine gelince Descartes onun “en üst derecede açık ve seçik bir fikir” olduğunu ileri sürer. Çünkü Tanrı fikri, soğuk ve sıcak fikirleri gibi kapalı ve belirsiz değil ve dahası bundan dolayı maddesel olarak yanlış bir fikir değildir. Bu nedenle Tanrı fikrinden daha doğru başka bir fikir bulunamaz. Dolayısıyla Descartes, “en üst derecede mükemmel ve sonsuz bir varlığın bu fikrinin en üst derecede doğru” olduğu sonucunu çıkarır. Ona göre Tanrı'nın fiili olarak var olmadığı kabul edilebilir olsa bile bu fikrin bize soğuk fikri gibi gerçek olmayan bir şeyi ifade et-

[16] Descartes, *Meditations*, 25.

[17] Descartes, *The Principles of Philosophy*, 20-1.

[18] Nadler, “The Doctrine of Ideas”, 98.

[19] Descartes, *Meditations*, 31.

tiği kabul edilemez. Çünkü bir fikrin açık ve seçikliği bunu gerektirir. Dolayısıyla Tanrı fikrinde içerilen düşüncelerin Tanrı'da bulunması gerektiği sonucu çıkar. Fakat bizim Tanrı'nın sonsuzluğunu ve sahip olduğu sonsuz sıfatları kavrayamamamız bu sonucu değiştirmez. “Çünkü sonlu olan benim için kavranamaz olması sonsuzluğun doğasındandır.”^[20]

Bununla birlikte Descartes'ın insan zihninde bir Tanrı fikri bulunduğu iddiasına çağdaşı düşünürler tarafından birçok itiraz yöneltilir. Örneğin Thomas Hobbes, Descartes'ın iddia ettiği gibi insanda bir Tanrı fikrinin bulunmadığını ileri sürer. Ona göre Tanrı'nın hiçbir tasviri yoktur ve o halde bizde Tanrı fikrinin bulunduğu kabul edilemez. İnsan gördüğü şeylerin daha önceki nedenlere dayandığı ve bunun da sonsuza dek gitmeyeceğini düşünerek zorunlu olarak bir ilk nedenin var olması gerektiği sonucunu çıkarır. Fakat bu ezeli ilk neden hakkında bir fikri yoktur ve ona sadece “Tanrı ismini veya etiketini” verir.^[21] Yine Hobbes, Descartes'ın bu fikri Tanrı'dan nasıl aldığımızı dair sorgulamasından yola çıkar ve bu sorgulamayı Tanrı fikrinin bulunmadığına kanıt sayar. Çünkü Descartes'ın ifadesine göre Tanrı fikri ne duylar yoluyla alınabilir ne de bizim uydurduğumuz bir kurgu ise bu Hobbes'a göre Tanrı fikrinin olmadığı anlamına gelir ve eğer Tanrı fikri yoksa tüm argüman çöker.^[22]

Descartes'a göre ise burada Hobbes fikir ile maddesel şeylerin hayal edilmesini anlamakta ve dolayısıyla Tanrı fikrinin olmayacağı sonucunu çıkarmaktadır. Fakat fikir ile kastedilen hiçbir şekilde maddesel şeylerin hayali değildir. Bu nedenle Descartes “fikir terimi ile zihin tarafından doğrudan algılanan her şeyi ifade etmek için kullandığını” açıklar.^[23] Hobbes'un ikinci itirazına cevap olarak ise eğer Tanrı fikri yoksa bu itirazın çökeceği karşılığını verir.^[24] Descartes'ın bu cevabını şöyle anlamak mümkündür: eğer Tanrı fikri yoksa Hobbes'un itiraz edeceği bir şey de yoktur ve dolayısıyla itiraz çöker fakat itiraz edebildiğine göre itirazın nesnesi olan bir Tanrı fikri var olmalıdır. Diğer bir deyişle Tanrı fikrini reddetmek aslında Tanrı fikrinin var olduğunu kanıtlar. Çünkü hiç var olmayan bir şey reddedilemez.

Caterus ise Descartes'ın “sonsuz varlığın açık ve seçik olarak farkındayım, çünkü bu varlık doğru bir varlıktır ve gerçek bir şeydir” düşüncesine “sonsuz varlığın açık ve seçik olarak farkında mısınız?” diyerek itiraz eder. Ona göre eğer bu kabul edilirse, geleneksel olarak Tanrı'nın sonsuzluğunun bilinemeyeceği ilkesiyle çelişir. Çünkü sonsuz, sonsuz olduğu haliyle insan tarafından bilinemez. Örneğin bin kenarlı şekil (chiliagon) hakkında zihnimde onun temsili bir şeklini oluşturabilirim.

[20] Descartes, *Meditations*, 33.

[21] Descartes, *Meditations*, 113; Jonathan Bennett, *Objections to the Meditations and Descartes's Replies*, (PDF: 2017), 46.

[22] Descartes, *Meditations*, 115; Bennett, *Objections*, 47.

[23] Descartes, *Meditations*, 113-4; Bennett, *Objections*, 46.

[24] Descartes, *Meditations*, 115; Bennett, *Objections*, 47.

Fakat ben bin kenarlı şekli görmediğim için ona dair düşüncem gerçeği yansıtmaz. Aynı şekilde sonsuzu da görmediğime göre onun hakkında açık ve seçik bir şekilde düşünce sahibi sayılamam. Thomas Aquinas da bizim Tanrı'nın varlığını açık bir şekilde bilebileceğimizi reddetmiştir. Buna göre Tanrı, özünün fikri ile bilinemez. “Çünkü özünde Tanrı sonsuzdur ve o halde bizim için bilinmezdir.”^[25]

Descartes ise Caterus'un sonsuzun sonsuz olarak bilinemez eleştirisine karşılık olarak sonsuzun sonsuz olarak düşünülebileceği cevabını verir. Çünkü biz bir varlığın hiçbir şekilde sınırlandırılmaz olduğunu düşünebilirsek onun sonsuz olduğunu da açık ve seçik olarak düşünebiliriz. Bu noktada sonsuz ile belirsizi de birbirinden ayırmak gerekir. Sonsuz fikri hiçbir türden sınır kabul etmeyen bir varlığı ifade eder ki, bu anlamda sonsuz sadece Tanrı'dır. Belirsiz ise sadece bir tür açısından sınırlandırılmayan şeyi ifade eder. Buna göre sayıların veya uzayın sınırının olmaması ancak belirsiz olarak adlandırılabilir. Çünkü bu şeyler ancak bir türden sınırsızlık taşır. Bu doğrultuda Descartes sonsuzun fikrinin anlaşılması ile sonsuz olan şeyin kavranması arasında da bir ayırım yapar. Buna göre sonsuz fikrini olumlu olarak anladığımızı söylesek bile bu, sonsuz fikrinin ancak olumsuz olarak anlaşılmasını ifade eder. Çünkü bu anlayışımız söz konusu şeyde sınırlılık bulamamamızdan kaynaklanır. Halbuki kendisi sonsuz olan şeyi anlamamız, olumlu bir anlayıştır fakat yeterli değildir. Çünkü kendisi sonsuz bir varlığı anlaşılması gerektiği gibi kavrayamayız. Fakat sonsuz varlığı tamamen kavrayamadığımız için hiçbir şekilde anlayamayacağımız sonucu çıkmaz. Örneğin biz okyanusa baktığımızda sadece bir kısmını görebilir olsak da okyanusu gördüğümüz söylenir. Okyanusun tamamını görmek istersek bunu ancak belli belirsiz yapabiliriz. Fakat okyanusu açık ve seçik görmek istersek onun küçük bir kısmını görmeye razı olmamız gerekir. Bu durum Tanrı'yı bilme hakkında da geçerlidir. Çünkü insan zihni Tanrı'yı tüm varoluşuyla kapsayamaz.^[26] Aquinas'ın da Tanrı'nın bilinemezliği hakkında kastettiği durum budur. Buna göre “Tanrı'nın açık ve seçik bilgisine sahip olabileceğimizi söylediğimde bunun sonlu türün bilgisinde yani bizim zihinlerimizin kapasitesine uygun olan bilgiye göre bir ifade olduğunu kastediyorum.”^[27] Diğer bir deyişle Tanrı'yı bilmek, O'nun kendisini bildiği gibi bilmek değil bizim sonlu insan zihninin kapasitesine göre bir bilgidir.

Bütün fikirlerimizin duyular aracılığıyla dışarıdan geldiğini savunan^[28] Gas-sendi ise Descartes'a insan zihninin sonsuzu kavramaya gücü yetmeyeceğini ve dolayısıyla “bizim hiçbir temsili Tanrı fikrine sahip olmadığımız” itirazını yönelir. Çünkü ona göre biz bir şeyin sonsuz olduğunu söylerken aslında onun kavranamayacağını ifade ederiz. Dolayısıyla sonsuz, kavrayabileceğimiz bir anlamı olmayan

[25] Bennett, *Objections*, 10.

[26] Bennett, *Objections*, 12.

[27] Bennett, *Objections*, 13.

[28] Descartes, *Meditations*, 170; Bennett, *Objections*, 103-4.

şeyi ifade etmek için kullanılır. Ayrıca hiç kimse Tanrı'yı olduğu gibi temsil eden bir Tanrı fikrine sahip olamaz. Çünkü eğer Tanrı'da bizim onun fikri hakkında düşündüklerimizden daha başka hiçbir nitelik yoksa Tanrı oldukça önemsiz bir varlıktan ibaret sayılır. Tanrı bizim kavrayışımızın üstünde sonsuz olduğu için zihnimiz onun hakkında her ne zaman düşünmeye çalışırsa tamamen karanlık içinde kalır. Sonuçta Tanrı'yı olduğu gibi temsil eden gerçek bir Tanrı fikrimiz olduğunun hiçbir temeli bulunmamaktadır.^[29]

Descartes Gassendi'nin sonsuzun bizim kavrayamayacağımız bir şeyi ifade eden bir etiket olduğunu söylemesini ise bizim aklımızın kapasitesini ifade eden anlayış gücü ile şeyleri ifade eden fikirleri birbirine karıştırmak olarak görür. Buna göre sonsuzun tam olarak ne olduğunu kavrayamamak sonsuz fikrine sahip olmadığımız anlamına gelmez. Ayrıca Descartes sonsuzun sonluluğun olumsuzlanmasıyla anlaşılır olmasını da yanlış bulur. Ona göre tam tersine sonluluğun kendisi sonsuzun olumsuzlanmasıyla anlaşılabilir. Çünkü sonlu olumsuz bir terimdir ve onun aksine sonsuz ise olumlu bir terimdir. Ayrıca eğer Tanrı'da bizim Tanrı hakkındaki fikrimizin içerdiğinden başka hiçbir şey yoksa Tanrı önemsiz bir varlık sayılır sözü de kabul edilemez. Çünkü bizim Tanrı fikrimiz sonsuz varlık fikrini içerir ve hiçbir şey sonsuz bir varlıktan daha büyük değildir. Gassendi'nin bu itirazı bir şeyin düşüncesi ile hayalini birbirine karıştırmamanın bir sonucudur. Bu nedenle Tanrı'ya dair bir hayalimizin ya da tasvirimizin bulunmaması bir fikrimizin bulunmamasını da gerektirmez.^[30]

Bu tartışmayı değerlendiren Anat Schechtman, Gassendi'nin aslında Tanrı'yı gerçekte olduğu gibi gösteren bir kavramsal içeriğe sahip olmadığımızı söylemek istediğini ve hiçbir şekilde bir Tanrı fikrine sahip olduğumuzu inkâr edecek kadar ileri gitmediğini söyler.^[31] Çünkü tek ve aynı fikir her zaman farklı şekillerde tasavvur edilebilir. Dolayısıyla Gassendi ve Descartes arasındaki bu tartışmada her iki filozofun da Tanrı hakkında farklı tasavvurlara sahip olsalar da aynı Tanrı fikrine sahip olduklarını görebiliriz.^[32]

Günümüzde Frank B. Dilley ise Catus'un çizgisini takip eder ve "Tanrı'nın mükemmelliğinin bir kısmının veya tek bir mükemmelliğinin açık ve seçik fikrine sahip miyim?" diye sorar. Ona göre bu soruya Descartes öncesi ve sonrası hem teolojik hem de felsefi geleneğin cevabı hayırdır. Çünkü Tanrı sonsuz bir varlık olarak düşünülür ve sonsuz fikri bize sonlu her şeyin Tanrı'dan dışlandığını söyler fakat Tanrı'nın ne olduğunu söylemez. Buna göre ne olduğu söylenemeyen "böyle bir Tanrı fikri ise sonludan çıkarımla açıklanabilir ve bu fikrimin nereden geldiğini

[29] Descartes, *Meditations*, 171; Bennett, *Objections*, 107.

[30] Descartes, *Meditations*, 191; Bennett, *Objections*, 108.

[31] Anat Schechtman, "Descartes's Argument for the Existence of the Idea of an Infinite Being", *Journal of History of Philosophy* 52/03 (2014), 496.

[32] Schechtman, "Descartes's Argument for the Existence of the Idea of an Infinite Being", 498.

açıklamak için Tanrı'nın varlığının davet edilmesi gerekli değildir."^[33] Dolayısıyla insan zihninde sonlu kategorisi içinde açıklanamayacak ve kendisine neden olarak Tanrı'nın varlığını gerektirecek hiçbir fikir yoktur.

Bob Brecher de Descartes'ı kendisine yöneltilen eleştirilere verdiği cevaplar da başarılı bulurken bizim fiilen açık ve seçik bir Tanrı fikrine sahip olduğumuzu göstermekte başarısız sayar.^[34] Yine Brecher en yüce varlık fikrinin Descartes'ın metafizik sistemi içinde açık ve seçik olarak anlaşılırsa tutarlı olduğunu kabul eder, fakat Descartes'ın bunu göstermek için az şey yaptığını düşünür. Ona göre Descartes bir mektubunda, insanların Tanrı için en yaygın bir şekilde kullandığı kelimeleri anlamadıklarını iddia etmeyi, itiraz bulmak için aşırılığa gitmek olarak değerlendirmiştir. Fakat Brecher anlaşılabilir bir Tanrı fikrimizin olmadığını ileri sürmenin hiç de aşırılık sayılmayacağını savunur.^[35]

Şimdiye kadar Tanrı fikrine sahip olmadığımızı savunan itirazlar, daha çok Tanrı'ya dair bir duysal izlenime sahip olmadığımız gerçeğine dayanır görünmektedir. Bunun nedeni itiraz sahiplerinin tüm fikirlerimizin duysal izlenimlerden türetildiğini düşünmeleridir. Halbuki Descartes'ın iddiası ise onların tersine Tanrı fikrinin diğer fikirlerden farklı olarak duylara dayanmadığı ve dahası duylardan gelen fikirlerden de türetilmeyeceğidir. Çünkü ona göre Tanrı fikri duylardan elde edilemeyeceği gibi içeriğinde de duylardan elde edilmiş başka bir fikir bulunmaz. Fakat bu durum bizde Tanrı fikri bulunmadığı anlamına gelmez. Çünkü Tanrı fikrinin varlığına dair bir itiraz bile Tanrı fikrinin varlığını gerektirir. Benedictus Spinoza'nın dediği gibi tanımını vermek ve sıfatlarını açıklamak dışında Tanrı fikrini ortaya koymanın başka hiçbir yolu yoktur. Tanrı hakkında düşünürken, fikrin kendisine karşılık bir hayal veya resim oluşturamadıklarında fikrin kendisini inkâr edenlere yapacak bir şey yoktur.^[36] Diğer bir deyişle, Tanrı hakkında konuşurken, tartışırken veya Tanrı fikrini reddederken bile Tanrı fikrinin olmadığını söylemek, cevap vermeye degecek bir itiraz bile sayılamaz.

3. TANRI FİKRİ BENİM UYDURDUĞUM BİR FİKİR OLAMAZ

Descartes zihninde bulduğu Tanrı fikrinin insan tarafından uydurulmuş veya icat edilmiş bir fikir olmadığını düşünür ve bu amaçla Tanrı fikrinin insan eseri olmadığına dair üç gerekçe ortaya koyar. Birincisi, zihninde bulduğu sonsuz töz fikrinin nedeni, insanın sonlu zihni olamaz. İkincisi, insan zihninde bulunan sonsuz fikri, sonlu fikrinin olumsuzlanması ile türetilemez. Üçüncüsü, Tanrı'ya at-

[33] Frank B. Dilley, "Descartes's Cosmological Argument", *The Monist* 54/03 (1970), 440.

[34] Bob Brecher, "Descartes' Causal Argument for the Existence of God", *International Journal for Philosophy of Religion* 7/03 (1976), 431.

[35] Brecher, "Descartes' Causal Argument for the Existence of God", 432.

[36] Benedictus Spinoza, *The Principles of Descartes' Philosophy*, çev. Halbert Hains Britan (Illinois: The Open Court Publishing Company, 1961), 32.

fedilen mükemmel nitelikler, insanın kendisinde bulduğu niteliklerden hareketle oluşturulamaz.

Birinci olarak Descartes'a göre biz Tanrı fikri ile bir tözü anlarız. Töz ise kendi başına var olan şey olarak tanımlandığında sadece Tanrı töz sayılabilir. Ancak aynı anlamda olmamak şartıyla insan ve dünyadaki diğer şeyler de töz olarak adlandırılabilir.^[37] Bununla birlikte Descartes, Tanrı'yı töz olarak tasavvur etmenin insanın kendisine dair töz tasavvurundan kaynaklanmadığını ileri sürer. Çünkü ona göre Tanrı için kullanıldığında tözün önemli bir niteliği söz konusudur. Tözün Tanrı'ya özgü bu niteliği sonsuzluktur. Buna göre insan sonlu bir töz iken Tanrı sonsuz bir töz olarak kabul edilir. Bu durumda sonlu bir töz olarak insan, sonsuz töz fikrinin nedeni olamaz. Dolayısıyla sonsuz bir tözden yani Tanrı'dan gelmedikçe insan zihninde sonsuz bir töz yani Tanrı fikrinin bulunması mümkün değildir.^[38] O halde Descartes'a göre sonsuz bir töz fikrinin nedeni sonsuz bir töz yani Tanrı'nın varlığıdır.

Mersenne, Descartes'ın insan zihninde sonsuz fikrinin ve dolayısıyla Tanrı fikrinin bulunduğu itiraz eder ve şöyle der: “siz tıpkı sonsuz sayı veya sonsuz çizgi fikrine sahip olamayacağınız gibi Tanrı fikrine de sahip olamazsınız, eğer sonsuz fikrine sahip olsaydınız bile bu sonsuz sayının var olduğunu göstermezdi. Çünkü sonsuz sayı imkânsız bir şeydir.”^[39]

Descartes ise bu itiraza karşılık olarak sonsuz sayı fikrine sahip olmamamızın sonsuz bir sayının var olamayacağını göstermediğini aksine sonsuz sayının var olabileceğini düşünme gücünün kendimizden değil daha mükemmel bir varlıktan geldiğini gösterdiğini söyler.^[40] Örneğin sayı saydığımızda en büyük sayıya ulaşamayız. Dolayısıyla en büyük sayıya ulaşmanın bizim gücümüzü aştığını fark ederiz. Bu durumda sonsuz büyük bir sayının var olmadığı anlamı çıkmaz. Tam tersine sonsuz büyük bir sayının var olduğunu anlama gücümün kendimden değil aksine benim dışımda daha mükemmel bir varlıktan geldiği sonucu çıkar.^[41] Diğer bir deyişle bizim sayabileceğimizden daha büyük yani sonsuz bir sayının var olduğunu düşünebilmemiz sonsuz bir sayıyı bilme gücüne sahip bizden daha üstün bir zihnin var olduğu anlamına gelir. Çünkü sonsuz bir sayının varlığı, onun sayma gücüne sahip sonsuz bir zihni gerektirir. Dolayısıyla sonsuz sayı fikrinin nedeni sonlu olan insan zihni olamaz.

[37] Descartes, *The Principles of Philosophy*, 23.

[38] Descartes, *Meditations*, 32.

[39] Descartes, *Meditations*, 85; Bennett, *Objections*, 21.

[40] Descartes, *Meditations*, 91.

[41] Bennett, *Objections*, 24.

İkinci olarak Descartes, örneğin karanlık fikrinin ışığın yokluğundan türetilmesi gibi, sonsuzluk fikrinin de aslında sonluluğun yokluğundan türetilbileceğini reddeder. Diğer bir deyişle ona göre sonsuzluk fikri, sonluluğun bu şekilde olumsuz kılınması ile oluşturulamaz. Çünkü insandaki sonsuzluğa ve Tanrı'ya dair tasavvur, insanın kendisine dair tasavvurundan önce gelir. Eğer kendisinde sonsuza ve Tanrı'ya dair bir tasavvur yoksa, insanın kendisini sonlu yani eksik bir varlık olduğunu çıkarması mümkün değildir.^[42] Diğer bir deyişle insanın kendi sonluluğunu fark etmesi, ancak daha önceden zihninde sonsuzluk fikrine sahip olmasını gerektirir. Çünkü sonluluk ancak sonsuzluk ile fark edilebilir. Bu nedenle insanın kendi sonluluğunu fark etmesi de kendinde hazır bulunduğu sonsuz fikrin-den dolayıdır.

Anthony Kenny, Descartes'ın insanın kendi sonluluğunu fark etmesini zihnin-de bulunduğu sonsuzluk fikrine dayandırmasından dolayı sonsuz fikrinin sonludan önce geldiğine dair bir ilkeyi varsaydığını çıkarır ve bu ilkeye göre sonsuz fikrinin sonlunun olumsuzlanması ile türetilmeyeceğini savunduğunu düşünür. Fakat ona göre eğer bu argüman geçerli kabul edilirse sonsuzluk fikrinin sonlu fikrin-den önce değil sadece onunla eşzamanlı olarak var olduğunu kanıtlar. Dolayısıyla olumlu bir fikrin olumsuzundan önce gelmesi gerektiğine dair bir ilkenin değeri yoktur.^[43] Bununla birlikte sonsuz fikri sonludan önce değil onunla eş zamanlı olarak vardır dendiğinde de yine sonsuz fikrinin sonludan olumsuzlanma yoluyla türetilmeyeceği sonucu çıkar.

Mersenne ise sonsuzluk fikri hakkında Descartes'tan farklı düşünür. Ona göre Tanrı hiç var olmasaydı veya onun var olduğunu hiç bilmeseydik bile kendimizde Tanrı fikrini oluşturabilecek bir yetenek bulabiliriz. Çünkü gördüğümüz tek bir şeyden hareketle bile mükemmellik dereceleri düşünebiliriz ve tıpkı her sayıya yeni bir sayı ekleyerek sonsuza kadar gidebileceğimiz gibi her bir dereceye yeni birini ekleyerek sonsuz mükemmellik fikrine kadar ulaşabiliriz. Örneğin herhangi bir ısı ve ışık derecesi bile algılasak aynı yöntemle sonsuz ısı ve ışık derecesini düşünebiliriz. Buna göre algıladığımız bir varlığa da derece derece mükemmellik ekleyerek sonsuz mükemmel varlık fikrini çıkarabiliriz. Dolayısıyla kendimizin oluşturabileceği sonsuz mükemmel varlık veya Tanrı fikri, Tanrı'nın var olduğunu göstermez.^[44]

Descartes, bu itiraza cevap olarak insanın kendi zihninde Tanrı fikrini oluşturabilme yetisi bulmasının, Tanrı fikrini doğuştan getirdiğimiz düşüncesini desteklediğini ve ona aykırı sayılmadığını söyler. Bu nedenle Tanrı'nın var olduğunu bilmesek bile onun fikrini oluşturabiliriz diyebiliriz, fakat Tanrı hiç var olmasaydı

[42] Descartes, *Meditations*, 33.

[43] Kenny, *Descartes*, 136.

[44] Descartes, *Meditations*, 85; Bennett, *Objections*, 20-1.

bile onun fikrini oluşturabilirdik denilemez. Çünkü Tanrı tarafından yaratıldığı-mızdan dolayı onun fikrini oluşturabiliriz. Tanrı hiç var olmasaydı ona dair bir fikir oluşturmak gücümüz de var olmazdı.^[45] Buna göre Descartes insanın sonsuz Tanrı fikrini düşünebilecek bir yeteneğe sahip olmasını da Tanrı'nın var olduğuna bir kanıt sayar. Fakat sonsuzun sonlunun olumsuzlanması ile oluşturulabileceği itirazına karşı olarak belki daha önceki fikirlerini yeterli sayması nedeniyle yeni bir cevap vermez.

Dilley de uzamsal, zamansal ve sayısal olarak sonsuzun olumlu bir fikrine sahip olmasak da sonlu uzamı, zamanı ve sayıları sonsuza doğru genişleterek onların sonsuz fikirlerini türetebileceğimizi ileri sürer.^[46] Ona göre benzer bir şekilde eksiklik ve kusurluluk fikirlerinden hareketle mükemmellik fikrine de sahip olabiliriz. Örneğin bazı güllerin eksik ve kusurlu olduğunu bilmek için mükemmel bir gülü bilmek gerekmez. Çünkü eğer güzellik bakımından iki farklı gülü bilirsem bir dizi daha güzel ve daha güzel güllerin var olduğunu çıkarırım. Hatta tek bir gülden bile mükemmel olan ve mükemmel olmayan gülleri çıkarmak mümkündür. Öyle ki bir gülü önce açmış iken gördükten sonra solmuş iken görürsem tek bir gülden hem mükemmel hem de mükemmel olmayan gülün ne olduğunu bilmiş sayılırım. Buna göre benzer şekilde bizim kendimizi de kusurlu ve sonlu olarak bilmemiz için daha önceden mükemmel ve sonsuz bir Tanrı fikrini bilmemizin gerekli olmadığı düşünülebilir.^[47] Ayrıca bir fikir olumsuzluk eki ile daha önceden sahip olduğu anlamın tersine çevrilebilir ve daha önceden dışında bıraktığı şeyleri içine alan bir yeni fikir oluşturulabilir. Buna göre sonluluk fikrine de olumsuzluk eki eklenmesiyle her ne kadar kavramsal ve olumlu olarak içeriğini tam bilmesek de sonsuzluk fikrini oluşturabiliriz.^[48]

Dilley'in sonsuz fikrinin sonlunun olumsuzlanması ile türetebileceği itirazını üç şekilde cevap vermek mümkündür. Öncelikle sonlunun olumsuzlanması ile sonsuz fikrinin türetebileceği iddiası, sonsuz fikrinin de önceden var olarak bilinmesini gerektirir. Diğer bir deyişle sonlu fikrinin olumsuzlanması sonsuz fikrinin nedeni değil göstergesinin yapılış biçimi sayılır. Bu açıdan önceden sonsuz fikrine sahip olunmadan sonlu fikrinin olumsuzlanması ile sonsuz fikri türetilemez. İkincisi, sonlu fikrinin olumsuzlanması ile sonsuz terimini türetmek, bir fikri türetmek sayılmaz. Çünkü dildeki göstergesinin nasıl oluşturulacağına dair bir kural, var olmayan bir fikrin nasıl meydana getirileceğinin yolu değildir. Üçüncüsü, Tanrı fikrinin içerdiği fiilen sonsuzluktur. Halbuki uzay, zaman ve sayılardan hareketle üretilen sonsuzluk fikri potansiyel sonsuzluktur. Dolayısıyla potansiyel sonsuz fikrini türetmek kabul edilse bile bu fiilen sonsuzluk fikrine tekabül etmez.

[45] Descartes, *Meditations*, 89; Bennett, *Objections*, 22.

[46] Dilley, "Descartes's Cosmological Argument", 435.

[47] Dilley, "Descartes's Cosmological Argument", 436.

[48] Dilley, "Descartes's Cosmological Argument", 437.

Ayrıca açmış ve solmuş tek bir gülden veya farklı kusurlara sahip birçok gülden mükemmel bir gül fikrini çıkarabilme iddiası, eksik olanı bilmek için mükemmel olanı bilmeye gerek olmadığı iddiasını desteklemekten uzak görünür. Çünkü bir gülün açmış ve solmuş iki halinden veya birbirlerinden başka kusurları bulunan gülleri görmekten hareketle mükemmel bir gül fikrinin çıkarılması, kusurun ancak mükemmelden dolayı bilindiğini gösterir. Sonuç olarak zıt nitelikler ancak birbirleriyle bilinebilirler.

Üçüncü olarak Descartes, Tanrı'ya atfedilen mükemmellik niteliklerinin potansiyel olarak insanda var olmasının kendi zihninde Tanrı fikrine neden olduğunu da kabul edilemez bulur. Çünkü ona göre öncelikle Tanrı fikri potansiyel nitelikler içermez. Aksine Tanrı fikrinde tüm mükemmelliklerin fiili olarak var olduğu düşünülür. Bu nedenle insanın gün geçtikçe daha çok bilgili olmasından hareketle her şeyi bilen bir Tanrı fikrini icat etmesi kabul edilemez. İnsanın bu şekildeki tedrici gelişimi kendisinin mükemmel olmadığını bir göstergesidir. Halbuki Tanrı fiili olarak mükemmeldir. Fiilen mükemmel bir varlık fikrinin nedeni, fiilen mükemmel olmayan bir varlık olamaz. İkincisi, insan bilgisinin sürekli olarak artacağı kabul edilse bile asla fiili olarak sonsuz olamaz. Çünkü insan bilgisi her zaman sürekli olarak kendisine yeni bir bilgi eklenebilmesi bakımından potansiyel niteliktedir. Halbuki Tanrı'nın bilgisi fiili olarak sonsuz kabul edilir. Çünkü Tanrı'nın bilgisine yeni bir bilginin eklenmesi düşünülemez. Buna göre insanın potansiyel olarak sahip olduğu mükemmellik, fiili olarak mükemmel olduğuna inanılan Tanrı fikrinin nedeni olamaz. Son olarak Tanrı fikrinin zihindeki varlığı tamamen potansiyel bir varlık veya yokluk tarafından meydana getirilemez aksine fiili bir varlık tarafından meydana getirilebilir.^[49] Çünkü insan zamanın her sonraki anı için potansiyel olarak vardır ve bu nedenle yok hükmünde sayılır. Dolayısıyla zaman içinde her gelecek an için ancak potansiyel olarak var olabilen insandaki fiili olarak mükemmel varlık olarak Tanrı fikrinin nedeni ancak fiili olarak var olan Tanrı'nın varlığı olmalıdır.

Bu konuda Gassendi, Descartes'a itiraz ederek Tanrı'ya genel olarak atfedilen en yüce mükemmelliklerin insanın kendisinden hareketle türettiği nitelikler olduğunu ileri sürer.^[50] Descartes bu itiraza bizim kendimizden daha mükemmel bir varlık yani Tanrı fikrimiz yoksa kendi sınırlı özelliklerimizden çok üstün mükemmellikleri nasıl türetebildiğimiz sorusuyla karşılık verir.^[51] Buna göre kendimizden daha mükemmel bir varlık fikrimiz yoksa kendi niteliklerimizi daha mükemmel olarak düşünebilmemiz de mümkün olmamalıdır. Eğer kendi niteliklerimizin daha mükemmelini düşünebiliyorsak bu bizde en yüce mükemmelliğe sahip bir Tanrı fikri bulunduğundan dolayı olmalıdır.

[49] Descartes, *Meditations*, 34.

[50] Descartes, *Meditations*, 171; Bennett, *Objections*, 107.

[51] Descartes, *Meditations*, 191; Bennett, *Objections*, 108.

Mersenne ise Descartes'a diğer mükemmel şeyleri içine alan tek bir mükemmellik fikri, yani Tanrı fikrinin, insan zihni tarafından oluşturabilen tümel bir fikir olduğunu ve hiçbir gerçekliğinin bulunmadığını ileri sürer.^[52] Descartes ise bu itiraza karşılık olarak tüm mükemmellikleri içine alan tümel bir fikrin zihinsel bir kurgu olduğunu ve içine aldığı bireysel varlıklara hiçbir şey vermediğini halbuki Tanrı fikrinin kendine özgü ve olumlu bir mükemmellik fikrini içermesi bakımından işaret ettiği varlığı diğer tüm varlıklardan ayırt ettiği cevabını verir. Dolayısıyla Tanrı fikri tüm mükemmellikleri içine alan tümel bir kavram değildir, aksine Tanrı'yı, kendisi dışındaki her şeyden ayırt edecek şekilde mükemmel olduğunu ifade eden bir kavramdır.^[53] Buna göre örneğin varlık gibi tümel bir fikir en genel kategoriye ifade eder ve hiçbir sıfat içermediği için içi boş bir fikirdir, onun aksine Tanrı fikri ise kendinde özel bir varlığa göndermede bulunur ve içerdiği sıfatları bakımından da içi boş bir fikir değil, kendisini diğer şeylerden ayırt eden bir fikirdir.

4. TANRI FİKRİ KENDİSİ KADAR VEYA DAHA GERÇEK BİR NEDENİ GEREKTİRİR

Descartes buraya kadar sonsuz bir töz olarak Tanrı fikrinin kendinden yani insan doğasından kaynaklanmadığını göstermiş olur. Bununla birlikte bu tespit henüz Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya yeter değildir. Çünkü Tanrı fikrinden Tanrı'nın varlığının çıkarılabilmesi için ikisi arasında birincisinin ikincisinin varlığını gerektireceği bir nedensel ilişkinin kurulması gerekir. Bu açıdan Descartes Tanrı fikrinin nedeninin Tanrı'nın varlığını gerektirdiğine dair gerekçesini ortaya koyar.

Bu doğrultuda Descartes kendisinin uydurmadığı insan zihnindeki Tanrı fikrinin kendi kendine yoktan meydana gelemeyeceğini ve dolayısıyla var olması için bir nedenin gerekli olduğunu ileri sürer.^[54] Çünkü ona göre zihindeki Tanrı fikri bir sonuçtur ve bu sonucun bir nedeni olmalıdır. Zihin dışında bir nedeni yoksa zihindeki sonucun nasıl ortaya çıktığı cevaplanamaz. Descartes'in ifadesiyle, "eğer neden gerçekliğe sahip değilse sonuca nasıl gerçeklik verebilir?" Dolayısıyla "hiçbir şey yoktan meydana gelemez."^[55] Yani var olmayan bir şeyin, bir sonucu var kılması düşünülemez. Çünkü yokluğun hiçbir özelliği ve nedensel gücü yoktur ki bir sonuca varlık verebilsin. "Dolayısıyla yokluk hiçbir şeyin nedeni olamaz."^[56]

Descartes Tanrı'nın varlığı için argümanlar adı eserinde bu tespiti III. Aksiyom olarak şu şekilde ifade eder: "Bir şey ve aynı şekilde bir şeye ait olarak fiilen var

[52] Descartes, *Meditations*, 85; Bennett, *Objections*, 21.

[53] Descartes, *Meditations*, 92.

[54] Descartes, *Meditations*, 33.

[55] Descartes, *Meditations*, 29.

[56] Lawrence Nolan ve Alan Nelson, "Proofs the Existence of God", *The Blackwell Guide Descartes' Meditations*, ed. Stephen Gaukroger (Oxford: Blackwell Publishing, 2006), 108.

olan bir mükemmellik, varlığının nedeni olarak asla hiçbir şeye veya yokluğa bağlı değildir.”^[57] Descartes’ın bu ilkesi şu şekilde açıklanabilir: Örneğin 12 birimlik gerçeklik özelliklerine sahip a diye bir şey, 10 birimlik gerçekliğe sahip b diye bir şeyin sonucu olamaz. Çünkü a’nın sahip olduğu 2 birimlik gerçeklik nedensiz var olmuş olur.^[58] Dolayısıyla sonuçta ortaya çıkan 2 birimlik gerçeklik açıklamasız bırakılmış olur. O halde hiçbir gerçeklik veya mükemmelliğin nedensiz olarak var olduğu kabul edilemez. Buna göre insanın zihinde bir Tanrı fikri vardır ve zihindeki Tanrı fikrinin varlığı bir açıklama yani nedeni gerektirir.

Tanrı fikrinin bir nedeni olması gerektiğine dair iddiasına çağdaşı Caterus tarafından, “bir fikir niçin bir neden gerektirir?” diyerek itiraz edilir. Ona göre bir fikir duyumdaki nesnesi aracılığıyla zihnin belirli bir eylemini ifade eder. Buna göre örneğin bir şeyin zihinde var olabilmesi için zihnin bir işlemi ile ona benzer olarak temsilin şekillendirilmesi gerekir. Fakat zihindeki bu temsili etiket veya işaret bize onun nesnesi hakkında hiçbir şey ifade etmez. Çünkü fikir sadece zihindeki bir düşüncedir ve zihindeki bir düşünce, temsil ettiği bir nesne var olmadan da ortaya çıkabilir. Çünkü zihindeki temsili gerçeklik sadece bir etikettir ve fiili bir varlık sayılmaz. Dolayısıyla fiili olarak var olmayan bir şeyin fiili olarak var olan bir nedene ihtiyacı yoktur. Halbuki Descartes’ın kendisinin de kabul ettiği gibi zihninin dışında bir üçgen olmasa da üçgene dair bir fikrimiz bulunur.^[59] Dolayısıyla Tanrı fikri de üçgen fikrimiz gibidir. Gerçekten de Descartes, V. Meditasyonda bir üçgen hayal ettiğinde böyle bir şeklin zihin dışındaki hiçbir yerde hiç var olmamış olabileceğini söyler.^[60] Demek ki, zihin dışında gerçek bir nesnesi olmadan da zihinde fikirler kendiliğinden ortaya çıkabilir.

Descartes ise bir fikrin kendisine bir neden gerektirdiği hakkında Caterus’a şu örnekle cevap verir: Diyelim ki bir kimsenin olağanüstü bir makineye dair bir fikri var. Hepimizin bu makine fikrinin nedenini sorma hakkı vardır. Fikrin zihin dışında bir varlığı olmadığını, bu açıdan fikrin bir nedeninin bulunmadığını ve dolayısıyla fikrin yalnızca düşünülebileceğini söylemek bizi tatmin etmez. Tam da sorulması gereken soru, bu fikrin neden düşünülebilir olduğudur. Fikir zihnin eylemi olduğu için fikrin nedeninin de zihnin kendisi olduğunu söylemek bir cevap değildir. Çünkü biz fikrin zihinsel doğasının nedenini soruyoruz. Tam aksine bu fikrin zihindeki karmaşık içeriğinin nedenini soruyoruz. Buna göre makine fikrinin karmaşık içeriğinin nedeni kişinin daha önceden görmüş olduğu gerçek bir makine olabilir veya kişinin sahip olduğu mekanik bilgisidir ya da mekanikteki büyük ustalık yeteneğidir. Dolayısıyla bir fikrin tüm karmaşık içeriği, onun nedeninin de ister fiziksel gerçek olarak ister zihinsel bilgi olarak bulunmasını gerek-

[57] Haldane ve Ross, “Arguments Demonstrating The Existence of God”, 56.

[58] Brecher, “Descartes’ Causal Argument for the Existence of God”, 421.

[59] Descartes, *Meditations*, 74; Bennett, *Objections*, 1.

[60] Descartes, *Meditations*, 46.

tirir. Makine fikri hakkında geçerli olan bu durum aynı şekilde Tanrı fikri için de geçerlidir. Eğer Tanrı gerçekte yoksa böyle içeriğe sahip bir Tanrı fikri zihnimizde nasıl var olabilir? Yine zihnimizin dışında hiç üçgen olmaması onları bizim uydurduğumuz anlamına gelmez.^[61] Çünkü “bir üçgen” zihnin dışında hiç var olmamış olabilirse de “yine de kesinlikle değişmez ve ebedi belirli bir doğası veya özü veya şekli vardır, öyle ki benim tarafından uydurulmadı ve benim düşünceme bağlı da değildir.”^[62] Üçgenin tüm özellikleri örneğin iç açılarının toplamının iki dik açıya eşit olması hiçbir şekilde değiştirilemez. Her ne zaman üçgen fikrini düşünersek onun bu özelliklerini düşünmek zorunda kalırız. Dolayısıyla üçgenin bu özellikleri bizim tarafımızdan icat edilmiş sayılmaz. Buna göre üçgen fikri gibi bir fikrin zihnimizin dışında gerçekliğinin var olmaması onun zihnimizde kendi kendine hiç yoktan meydana geldiğini veya bizim tarafımızdan uydurulduğunu ya da doğamızdan kaynaklandığını kanıtlamaz.

Kenny de Caterus'un bu itirazında hatalı görüldüğünü düşünür ve Descartes'ın bir fikrin varlığını tıpkı bir resim gibi açıklama gerektirir bulmasına hak verir. Ona göre bir fikrin kendi kendine veya bizim doğamızdan dolayı ortaya çıkabileceğine dair Caterus'un itirazı, bir resmi fotoğraf makinesinin fonksiyonlarının bir sonucu olarak görmek gibi olur. Dolayısıyla bir Tanrı fikrinin nasıl meydana geldiğini sormak saçma değildir.^[63]

Tanrı fikri için bir nedenin gerekli olduğu kabul edildiğinde ise bu nedenin doğası veya mahiyetinin belirlenmesi gerekir. Bu amaçla Descartes, nedenlerin sonuçları kadar veya ondan daha çok gerçeklik veya mükemmellik içermesi gerektiğini düşünür ve bunu “daha mükemmel olan, daha az mükemmel olandan çıkmaz” diye ifade eder.^[64] Buna göre daha fazla mükemmel bir sonuç, kendisinden daha az mükemmel olan bir nedenden meydana gelmiş olamaz. Ya da tersinden söylemek gerekirse hiçbir nedenin kendisinden daha mükemmel bir sonuca varlık vermesi beklenmez. Örneğin cansız bir madde canlı bir varlığa veya akılsız bir canlı akıllı bir canlıya neden olamaz. Çünkü sonuçtaki canlılık veya akıllılık niteliği onun nedeninde bulunmaz ve dolayısıyla sonuç, kendisinden nitelikçe eksik bir neden ile açıklanamaz. Bu ilkeyi Tanrı'nın varlığı için argümanlar adlı eserinde ise Descartes IV. Aksiyom olarak şu şekilde sunar: “Bir şeyde var olan her gerçeklik veya mükemmellik onun ilk ve yeterli nedeninde de formel olarak veya daha fazlasıyla vardır.”^[65] Bu ilke kısaca herhangi bir varlığın taşıdığı gerçeklik veya mükemmellik miktarının onun nedeninde de eşit derecede veya daha fazla bulunmasını ifade

[61] Descartes, *Meditations*, 78; Bennett, *Objections*, 4-5.

[62] Descartes, *Meditations*, 46.

[63] Kenny, *Descartes*, 139-140.

[64] Descartes, *Meditations*, 29.

[65] Haldane ve Ross, “Arguments Demonstrating The Existence of God”, 56.

eder. Burada “formel olarak” ile kastedilen, nedenin ve sonucun mükemmelliği eşit derecede içeriyor olmasıdır.^[66]

Descartes bu ilkeyi şu örnekle açıklar: “örneğin önceden var olmayan bir taş, taşın yapısına dahil olan her şeyin eşit derecede veya daha fazla var olduğu bir şey tarafından meydana getirilmedikçe şimdi var olmaya başlayamaz. Önceden ısının bulunmadığı bir şeyde de en azından ısı gibi aynı mükemmellik derecesine ait bir şey olmadan ısı meydana getirilemez.”^[67] Buna göre bir taş sonradan var olursa Descartes onu var eden nedenin kendisinde taş kadar veya taştan daha fazla bir gerçekliğin bulunmasını şart koşar. Çünkü eğer herhangi bir neden, taşın gerçekliğinden daha az ise taşa varlık vermesi açıklanamaz. Bununla birlikte Brecher, örneğin taşı maddesel parçacıklardan ve ısıdan meydana geldiğini varsayarsak, taşın nedeninin taşa bulunan her şeye aynı şekilde sahip olmasının gerekliliğini düpedüz yanlış olarak görür. Çünkü ona göre madde parçacıklarının ve ısının taşı oluşturan maddenin aynı ağırlığına, aynı rengine ve aynı yoğunluğuna sahip olması gerekmez. Isı örneğine gelince o da bir yakıttan elde edildiğine göre meydana gelen ısının kendisine neden olan yakıttan daha çok gerçek olduğu düşünülebilir. Öyle ki, ısının yakıttan daha gerçek olmadığına bir gerekçesi yoktur.^[68]

Burada Descartes adına Brecher’in taş ve ısı örneklerine getirdiği eleştiriye şöyle cevap vermek mümkündür. Öncelikle bir taşın nedeni kendisinin en yakın nedeni olarak erimiş lav materyali veya çok daha önceden dünyayı oluşturan nebula hali görülebilir ve buna göre bir taş, başlangıçtaki erimiş haldeki bir lav kütesinin veya nebulanın soğumuş bir hali sayılır. Taşın önceki ve sonraki halleri arasında renk, şekil, yoğunluk veya ısı gibi birebir eşleşme istemek doğru sayılmaz. Çünkü iki hali arasındaki farklılık maddenin doğasında değil ilinekerindedir. Dolayısıyla taş, kendisinin yakın nedeni olan nebula ve lav halinden daha çok gerçek değildir. İkincisi, ısının yakıttan üretilmesinde sonucun nedeninden daha gerçek olduğunu düşündürtecek de hiçbir fazla niteliği yoktur. Çünkü yakıt ve ısı ilişkisi enerjinin dönüşümünde başka bir şey değildir. Benzer doğrultuda tüm evrenin nedeninin de benzer bir şekilde Büyük patlamayı ortaya çıkaran enerji olduğu düşünülürse nedenin, sonucu kadar veya daha fazla gerçeklik içerdiği ilkesi doğruluğunu korumaya devam eder. Ayrıca bilim de tüm fiziksel ve kimyasal değişimlerde enerjinin ve maddenin birbirine eşitliğinin gerekliliğini kabul eder ve bu durum da Descartes’in ilkesiyle gayet uyumlu görünmektedir.

Bu örneklerden sonra Descartes, zihindeki bir fikrin de kendisi kadar veya daha çok gerçekliğe sahip bir nedene sahip olması gerektiği sonucunu çıkarır. Ona göre zihindeki “bir taş veya sıcaklık fikri, taş veya sıcaklıkta var olduğunu düşün-

[66] Spinoza, *The Principles of Descartes' Philosophy*, 27.

[67] Descartes, *Meditations*, 29.

[68] Brecher, “Descartes' Causal Argument for the Existence of God”, 423.

düğüm kadar çok gerçekliğin en azından kendisinde bulunduğu bir neden tarafından meydana getirilmedikçe, bende var olamaz.”^[69] O halde zihindeki taş veya sıcaklık fikrinin nedeni, en az fikrin kendisi kadar veya ondan daha gerçek olan zihnin dışındaki fiili taş veya sıcaklığın varlığıdır. Bu durum elbette ki, zihindeki Tanrı fikri için de geçerlidir ve zihindeki Tanrı fikri kendisi kadar veya kendisinden daha gerçek olan yani zihnin dışında fiilen var olan bir nedeni gerektirir. Dolayısıyla Tanrı fikrinin nedeni, zihindeki gerçekliği kadar veya ondan daha çok gerçekliğe sahip olan, Tanrı'nın fiili varlığı olmalıdır.

Mersenne nedenlerin sonuçları kadar veya daha çok gerçek veya mükemmel olması gerektiği ilkesine itiraz eder. Çünkü ona göre biz çevremizde böceklerin, bitkilerin ve hayvanların cansız olan güneşten, topraktan ve sudan meydana geldiklerini görürüz. Halbuki yaşam, bu cansız maddelerden daha mükemmeldir. Dolayısıyla kanıtlamanın üzerine kurulu olduğu düşüncenin aksine sonuçlar nedenlerinden daha çok gerçekliğe sahip olabilir. Fakat sonuçlar nedenlerinden daha çok gerçek olmaz düşüncesi kabul edilecekse, mükemmel varlık yani Tanrı fikri sadece bir düşünce varlığıdır ve insan zihninden daha çok gerçek değildir, o halde Tanrı fikri kendisinden daha çok gerçek olan insan zihni tarafından üretilmiştir. Dolayısıyla Tanrı fikrinin ancak kendisinden daha gerçek veya mükemmel olan bir Tanrı'nın varlığından gelmesi gerekmez, aksine Tanrı fikrine neden olarak ondan daha çok gerçek olan insan zihni yeterlidir. Aynı şekilde sonuçların nedenlerinden daha çok gerçek olamayacağı kabul edilirse sizin en yüce varlık fikrinizi doğa üzerine çalışmalarınızdan hareketle de oluşturabileceğiniz de söylenebilir. Çünkü doğa düşünebileceğiniz birçok mükemmelliği içinde barındırır.^[70]

Descartes ise sinekler, bitkiler ve hayvanların toprak, su ve güneşle olan ilişkisinin, sonuçların nedenlerinden daha gerçek veya mükemmel olduklarını göstermediğini savunur. Çünkü öncelikle hayvanlar akılsız olmaları yönünden cansız maddelerden daha mükemmel değildir. Fakat hayvanların sahip olduğu yaşam gibi mükemmellik derecesinin nedeni de cansız maddeler değildir. Çünkü toprak, su ve güneş hayvanların nedeni değildir. Dolayısıyla bu örnekler sonuçların nedenlerinden daha mükemmel olduklarını göstermeye yetmez. Ayrıca sonuçlar nedenlerinden daha çok gerçek olamaz ilkesi kabul edildiğinde Tanrı fikrinin sadece bir düşünce varlığı olması, içinde bulunduğu zihinden daha çok gerçek olmadığı anlamına gelmez ve bu nedenle kendisinden daha çok gerçek olan insan zihni tarafından üretildiği sonucunu gerektirmez. Çünkü Tanrı fikri, bir düşünce varlığı olması nedeniyle yok olan bir şey değildir. Halbuki Tanrı fikri zihindeki bir düşünce varlığı olarak insan zihni kadar gerçekliğe sahip olduğu için kendisinden daha çok gerçek bir nedenin yani Tanrı'nın varlığını gerektirir.^[71] Descartes Tanrı

[69] Descartes, *Meditations*, 29.

[70] Descartes, *Meditations*, 85; Bennett, *Objections*, 21.

[71] Descartes, *Meditations*, 89; Bennett, *Objections*, 22.

fikrini doğadan edindiği itirazını ise “sesleri duyamayız ama renkleri görerek sesler hakkında çok şey öğrenebiliriz” demek kadar mantıksız bulur.^[72] Çünkü sesler renklere ne kadar benzemez ise cisimler de Tanrı’ya o kadar benzetilemez. Bundan ruhsal bir varlığı ifade eden Tanrı fikrinin maddesel bir varlık olan doğadan türetilmeyeceği anlamı çıkar. Bu cevap çerçevesinde ayrıca Descartes, Tanrı fikrinin bir uydurma olması durumunda herkes tarafından her zaman aynı şekilde anlaşılacağına da ekler. Öyle ki metafizikle ilgilenen insanlar ağız birliği etmişçesine Tanrı’nın doğası yani sıfatları hakkında anlaşılır. Fakat filozoflar fiziksel yani duyulur şeylerin doğası hakkında birbirlerinden çok farklı anlayışlara sahiptirler. Eğer Tanrı fikri doğadan gelmiş olsaydı doğa hakkındaki ihtilaflarının benzerinin Tanrı hakkında da görülmesi gerekirdi. Dahası Descartes doğanın kendisinin mükemmel olmadığını ve bu nedenle en mükemmel varlık olarak Tanrı fikrine kaynaklık edemeyeceğini de ekler. Çünkü maddesel cisimler parçalara bölünebilir ve bölünebilirlik bölünmezlikten daha mükemmel değildir. Bu nedenle doğadaki hiçbir şey en mükemmel değildir.^[73]

Bununla birlikte Descartes’a göre Tanrı fikri ile onun nedeni olan Tanrı’nın varlığı arasındaki ilişki, taş ve sıcaklık fikri ile onların nedeni olan taş ve sıcaklık arasındaki ilişki gibi gösterilemez. Fakat bundan Tanrı fikrinin nedeninin daha az gerçek olduğu sonucu çıkmaz. Çünkü fikrin nedeniyle böyle bir ilişkisinin gösterilmesine ihtiyacı yoktur. Descartes bunu şöyle ifade eder: “Ancak bu neden, kendi fiili veya formel gerçekliğinin hiçbirini bendeki fikrine aktarmasa da bu nedenin daha az gerçek olduğunu düşünmemeliyiz, aksine bir fikrin doğası, ki bir modu olduğu benim düşüncemden ödünç aldığı şey hariç, kendisinin dışında başka bir formel gerçekliğe ihtiyaç duymaz.”^[74] Burada “formel gerçeklik”, fikrin zihindeki nesnel gerçekliğinin aksine zihin dışında karşılık geldiği şeyin “fiili” gerçekliğini ifade eder.^[75] Yani Tanrı fikrinin zihindeki varlığı nesnel gerçeklik, zihin dışındaki varlığı ise formel gerçeklik olarak adlandırılır.^[76] Bu bakımdan Descartes’a göre Tanrı fikrinin nedeni, Tanrı’nın formel gerçekliğidir fakat Tanrı’nın formel gerçekliğini görmemek onun gerçekliğini azaltmaz.

Bunun yanında Descartes Tanrı fikrinin nedeninin de başka bir fikir olduğu ve bunun sonsuza kadar geriye götürülebileceğini de mümkün bulmaz. Fikirler zihinde nesnel gerçekliğe ve fikirlerin zihin dışındaki nedenleri ise formel gerçekliğe sahip olarak nitelendirildiğinde Tanrı fikrinin nedeninin de sadece nesnel gerçekliğe sahip olduğu ve zihin dışında formel gerçekliği gerektirmediği itirazı yapılabilir. Bunun anlamı Tanrı fikrinin nedeninin de zihindeki başka bir fikir olduğu ve zi-

[72] Descartes, *Meditations*, 90; Bennett, *Objections*, 23.

[73] Descartes, *Meditations*, 91; Bennett, *Objections*, 24.

[74] Descartes, *Meditations*, 29-30.

[75] Brecher, “Descartes’ Causal Argument for the Existence of God”, 424.

[76] Nolan ve Nelson, “Proofs the Existence of God”, 107.

hin dışında bir varlığı gerektirmediğidir. Descartes ise bir fikrin başka bir fikirden gelebileceğini kabul eder fakat bunun sonsuza dek geriye götürülemeyeceğini ve bu nedenle bir ilk fikrin var olması gerektiğini düşünür. Sonuçta ona göre ilk fikir de kendisinin nedeni olan zihin dışında formel bir gerçeklikten meydana gelmiş olmalıdır. Çünkü “bendeki fikirler, simgelerin doğasındandır.”^[77] Yani fikirler, kendisinden geldikleri formel gerçekliğin zihindeki birer simgesi gibi düşünülmelidir. Bu bakımdan fikirler, kendisinden geldikleri şeyden daha fazla bir gerçeklik içerebilir aksine fikirlerin kendilerinden daha çok gerçek olan nedenlerinin var olması gerekir. Dolayısıyla Tanrı fikrinin nedeni sonsuza kadar geriye giden bir fikirler zinciri olamaz. O halde Tanrı fikrinin nedeni Tanrı'nın varlığıdır.

Bu konuda Gassendi ve Mersenne, Descartes'a Tanrı fikrinin insana toplumdaki ve kültürden geldiğini ve bunun da zincirleme şekilde geriye gideceği ve dolayısıyla bir Tanrı'nın varlığını gerektirmediği eleştirisini yöneltirler. Gassendi bir insanın kendisinin daha önceden duydukları olmadan Tanrı tasavvuruna sahip olmayacağını söyler.^[78] Mersenne de Descartes'a bir çölde tek başınıza yaşamış olsaydınız hala bir Tanrı fikrine sahip olabileceğinizi nasıl bilebilirsiniz? diye sorar. Çünkü insan Tanrı fikrini içinde yaşadığı toplumdaki ve kültürden alır, kendi zihninden veya Tanrı'nın kendisinden almaz. Tanrı fikrinin önceden kabul edilen düşüncelerden geldiğine dair kanıtlar söz konusudur. Örneğin Kanada yerlileri ve Huron'lar gibi ilkel kabilelerin böyle bir en yüce bir varlık fikri bulunmaz.^[79]

Descartes, bu itirazlara Tanrı fikrinin kaynağı başka insanlar ise bu aktarımın sonsuza kadar gitmeyeceği ile cevap verir. Dolayısıyla sonrakilerin kendilerinden duyduğu ilk insanların bir Tanrı fikri vardır ki ilk insanların Tanrı fikrini nereden aldıkları sorusu cevap ister. Eğer ilk insanlar kendilerinden bir Tanrı fikrine sahip olabilirler ise daha öncekilerini duymaya gerek olmadan şimdi biz de Tanrı fikrine sahip olabiliriz. Değilse yani Tanrı fikrini Tanrı'nın vahyi ile aldılar ise yine Tanrı vardır demektir.^[80] Dolayısıyla Tanrı fikrinin diğer insanlardan ve kitaplardan yani toplumdaki ve kültürden öğrenilmiş olması kanıtlama için hiçbir zorluk yaratmaz. Eğer Tanrı fikri daha öncekilerden öğrenilen bir fikirse o halde ilk insanın Tanrı fikrini aldığı bir Tanrı var olmalıdır.^[81] Dolayısıyla Tanrı fikri ister doğuştan gelsin ister sonradan öğrenilsin her zaman bir Tanrı'nın varlığını gerektirir.

Buraya kadar ortaya konduğu üzere Descartes'ın Tanrı fikrini gerçeklikte bir Tanrı'nın varlığına kanıt olarak sunması, Dilley tarafından da adlandırıldığı gibi,^[82]

[77] Descartes, *Meditations*, 30.

[78] Descartes, *Meditations*, 171; Bennett, *Objections*, 107.

[79] Descartes, *Meditations*, 85; Bennett, *Objections*, 21.

[80] Descartes, *Meditations*, 191; Bennett, *Objections*, 108.

[81] Descartes, *Meditations*, 90; Bennett, *Objections*, 23.

[82] Dilley, "Descartes's Cosmological Argument", 427.

bu argümanın kozmolojik kanıt türünde olduğu anlamına gelir. Çünkü bizi burada Tanrı'nın varlığına götüren şey, Tanrı'dan başka bir şey yani Tanrı fikridir. Eğer içinde bulunduğumuz evrenden yani Tanrı'dan başka bir şeyden Tanrı'nın varlığını çıkarsamak kozmolojik bir kanıt sayılır ise buna benzer şekilde zihnimizdeki Tanrı fikrinden hareketle Tanrı'nın varlığını çıkarsamak da bir tür kozmolojik kanıt olarak görülebilir.

SONUÇ

Descartes'in III. Meditasyondaki birinci argümanı, Tanrı'nın varlığını, Tanrı fikrinden hareketle çıkarsaması bakımından oldukça özgün ve güçlüdür. Fakat bu argüman gücünü diğer argümanlar gibi öyle kolayca göstermez. Çünkü Tanrı fikrinden Tanrı'nın varlığını çıkarsayan bu argüman, ilk defa duyulduğunda, niçin Tanrı fikri Tanrı'nın varlığını gerektirsin? şeklinde bir itirazı hemen yanında getirir. Diğer bir deyişle sırf bir fikirden hareketle ontolojik bir varlık çıkarımı yapmak anlaşılmasız gelebilir. Fakat bizi Tanrı'nın varlığına götüren kendi zihnimizdeki fikirlerin ve özellikle Tanrı fikrinin doğasına dair Descartes'in ortaya koyduğu gerekçeler, bu çıkarımı yapmamızın gerekliliğini anlaşılır hale getirir.

Descartes'a göre zihnimizde başka birçok şeyin fikri gibi sonsuz olan bir Tanrı fikri de bulunur. Fakat Tanrı fikri zihnimize dışarıdan gelmiş olamaz. Çünkü hiçbir duyu bize bir Tanrı fikrini vermez. Ne de Tanrı fikri zihnimizin uydurması olabilecek bir içeriğe sahiptir. Çünkü Tanrı sonsuz bir varlık ve mükemmellik olarak düşünülür. O halde Tanrı fikrinin zihnimize nereden geldiği veya nasıl ortaya çıktığı soruları bir cevap ister. Çünkü sonradan ortaya çıkan hiçbir şey kendi kendine yoktan meydana gelemez. Diğer bir deyişle bir şeyin yoktan meydana geldiğini düşünmek yokluğun bir şeyin varlığına neden olduğunu söylemektir ki yokluk hiçbir şeyin nedeni sayılamaz. Dahası bu anlamda zihnimizdeki Tanrı fikri, bir sonuçtur ve bir sonucun nedeni, sonuç kadar veya ondan daha fazla gerçeklik içermelidir. Diğer bir deyişle neden, sonucuyla en azından eşit veya daha fazla gerçek olmalıdır ki sonucu ortaya çıkarabilsin. Değilse yani daha az gerçekliğe sahip bir nedenin kendisinden daha çok gerçek bir sonucu doğurması beklenmez. Bu ise zihnimizdeki Tanrı fikrinin nedeninin ancak ve ancak onun kadar veya ondan daha gerçek bir Tanrı'nın varlığı olmasını gerektirir.

Buna göre Tanrı'nın varlığı için zihnimizdeki Tanrı fikrini kanıt olarak gösterebiliriz ve bu açıdan Descartes'in argümanı aslında kozmolojik kanıt türünde bir kanıt sayılır. Diğer bir deyişle, kozmolojik kanıtta bizi Tanrı'nın varlığına götüren şey, evrenin bizim neden olmadığımız varlığı ise bu argümanda da aynı şekilde bizi Tanrı'nın varlığına götüren özellik, bizim uydurmamız olmayan Tanrı fikrinin varlığıdır. Bizi bu düşünceye götüren şey ise zihnimizdeki kavramların tıpkı evrendeki varlıklara benzemesidir. Örneğin evren otomobiller veya makineler gibi bi-

zim şekillendirebileceğimiz nesnelere yanında diğer canlılar veya gök cisimleri gibi bizim yaratamayacağımız varlıklara nasıl sahip ise, insan zihni de aslında kanatlı atlar veya deniz kızı gibi bizim uydurduğumuz fikirler yanında üçgen veya Tanrı fikri gibi bizim uyduramayacağımız bazı fikirlere de sahiptir. Bu açıdan kendimizi nedeni olmadığı bir evrende doğmuş bulmamız gibi aslında zihnimizi de yine nedeni olmadığı bir Tanrı fikri ile doğmuş olarak buluruz. Dolayısıyla nasıl bizim neden olmadığı şeyler bir Tanrı'nın varlığı için kanıt olarak görülme-ye layık ise aynı şekilde zihnimizdeki uyduramayacağımız Tanrı fikri de Tanrı'nın varlığı için kanıt olarak görülmeye layıktır.

Bütün bunlara rağmen Tanrı fikrinin Tanrı'nın varlığını gerektirmediği şeklindeki bir itiraz da eğer bir Tanrı yoksa neden zihnimizde bir Tanrı fikri bulduğumuz sorusu ile karşılaşacaktır. Her ne kadar Tanrı fikrini zihnimizin sonsuza ulaşma amacının bir eseri olarak görmek gibi bir açıklama mümkün ise de bu açıklamanın bile zihnimizin neden Tanrı fikrini ortaya çıkaran bu işleme gerek duyduğu ya da Tanrı fikrine yol açan bir şekilde çalıştığı sorularına cevap vermesi mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla ister doğuştan getirilmiş olsun isterse zihnimizin çalışma sisteminin bir sonucu olsun zihnimizdeki Tanrı fikrinin nedeninin Tanrı'nın varlığı olduğunu düşünmek hem rasyonel hem de doğaldır.

KAYNAKÇA

- Bennett, Jonathan. *Objections to the Meditations and Descartes's Replies*. 2017. <https://www.earlymoderntexts.com/descartes1642> (07.09.2022)
- Brecher, Bob. "Descartes' Causal Argument for the Existence of God". *International Journal for Philosophy of Religion* 07/03 (1976), 418-432.
- Descartes, Rene. *Meditations on First Philosophy with Selections from the Objections and Replies*. çev. Michael Moriarty. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Descartes, Rene. *The Principles of Philosophy*. çev. V. R. Miller ve R. P. Miller. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, 1982.
- Dilley, Frank B. "Descartes's Cosmological Argument". *The Monist* 54/03 (1970), 427-440.
- Haldane, Elizabeth S. ve Ross, G. R. T. "Arguments Demonstrating The Existence of God and The Distinction Between Soul and Body, Drawn up Geometrical Fashion". *The Philosophical Works of Descartes* 2, 52-59. Cambridge: Cambridge University Press, 1912.
- Kenny, Anthony. *Descartes*. New York: Random House, 1968.
- Nadler, Steven. "The Doctrine of Ideas". *The Blackwell Guide to Descartes' Meditations*. ed. Stephen Gaukroger. 86-103. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Nolan, Lawrence ve Alan Nelson. "Proofs the Existence of God". *The Blackwell Guide Descartes' Meditations*. ed. Stephen Gaukroger. 104-121. Oxford: Blackwell Publishing, 2006.
- Schechtman, Anat. "Descartes's Argument for the Existence of the Idea of an Infinite Being". *Journal of History of Philosophy* 52/03 (2014), 487-517.
- Spinoza, Benedictus. *The Principles of Descartes' Philosophy*. çev. Halbert Hains Britan. Illinois: The Open Court Publishing Company, 1961.